

XXXVI. A JENEI HÓDOLTSÁG.

Kenán basa Jenő alatt Barcsayt teszi fejedelemmé. Deszni behódol. Ali jenei basa s II. György tárgyalásai. Oláh parasztlázadás. Kücsök Mehemed jenei basa hódoltatásai. A határigazítás kérdése. Sebesvár és Déva-vár megyéi. A halmágyi rablás. Jenő 49 hódolt faluja. Arad-Zaránd bujdosó nemesei.

1658. szeptember 4.-én, mikor már ismét félhold ragyogott Erdély egyik legnépesebb egyházának, a borosjenei ref. templomnak tornyán, Kenán táborába érkezett *Barcsay* Ákos, Dániel Ferencz, Lucs János és Fodor István, hogy a rendek nevében megengesztelje a vezért. A vezér fejedelemséget ígért Barcsaynak, ha Erdély ezentúl negyvenezer arany évi adót, s félmillió tallér hadisarczot fizet s ha átadja a gondjaira bízott Lugost és Karánsebest, Rákóczyt pedig kézhez szolgáltatja¹⁾. Ilyen nyomorúságos alapon indult meg az alkudozás, de eredménnyel. Szept. 14.-én Boros-Jenőből a basa csakugyan tudatta az erdélyiekkel, hogy mivel ismételt intelmeire sem szakadtak el II. Rákóczy Györgytől, sőt segítséget is nyújtottak neki, megszámlálhatatlan fényes haddal jött reájok s Barcsay Ákos bánt tette fejedelmökké; s most azt parancsolja, hogy valóban elősmerjék őt fejedelmöknek, uruknak és hogy akarata szerint cselekedjenek. Barcsaynak pedig lelkére kötötte, át ne engedje fejedelemségét másnak, pl. a rab Kemény Jánosnak, mert az erdélyieknek ebben az esetben »rosszabbul lészen dolguk, mint most jártanak«²⁾.

Kenán basa *Ali* basát tette Jenővár parancsnokává, azután szeptember 15.-én maga is odahagyta az oly váratlanul elfoglalt vidéket, a Lip-páig érkezett nagyvezírre bízván, hogy Konstantinápolyban bemutassa az ejtett nem csekély zsákmányt; egyebek közt azt a czímeres nagy

¹⁾ 1659. január 16. Barcsay Ákos tiltakozott — egyebek közt — azon vád ellen, mintha ő juttatta volna török kézre *Jenőt*. Mielőtt — Rákóczynak is tudtával — ő a vezérhez ment volna, már harmadnapja elfoglalta *Jenőt* a török; *Tisza* István jeni főember, most kapitihá tanúskodhatik, hogy »ez óráig is *Jenőt* nem kérte volna a porta, ha a mgos fejedelem ő nga maga ellen haragra őket sokképen nem indította volna; úgy hiszszük, nekünk (*Tisza*) nem kedvez, mert *Jenővel* együtt vezetett el minden jószága nyavalyásnak.« (*Századok*, 1873. — 411. és *Szilágyi*, Erdély és az é.-k. háború, II. 526—7.) —
²⁾ *Rhédei* Tört. Maradv. 53—4., 62—3. *Szalátty*, 405—6.

mozsarat, melyet Jenő védelmére Rákóczy csak nem-régiben önttetett, melyből azonban az ő védelmére egy lövést sem tettek a jeneiek¹⁾. Kenán mindamellett némi hadakat hagyott Ali basa vezetése alatt; mert szept. 12. is megtörtént, hogy Jenő közelében 9 főbb emberét fogták el Rákóczy portyázó katonái²⁾ s a fejedelem nemcsak Deszni megsegítésére, hanem Jenő visszavételére is gondolt. Mint okt. 8.-án maga írta portai követéhez, nem látja be, lemondása miként menthetné meg az országot; s mi jó származnék s ugyan mi híre maradna neki abból, ha Jenő, Sarkad, Szalonta csakugyan elszakadna az országtól³⁾ Deszni várába, melyben Kornis Ferencznek csupán néhány embere volt, kapitánynya nevezte ugyan ki az ifjabb *Veér* Györgyöt, de olyan elkésve, hogy mire Belényes felől megérkezhetett az új parancsnok, a budai vezér katonái október 15.-én már el is foglalták a várat, melyet csekély számú őrsége sok fenyegetésükre szabad elvonulás föltétele mellett föladott⁴⁾. Ez és a hirtelen beállott hideg, az áradások és rossz utak elvették a kedvét attól, hogy a budai vezérnek a két oláh vajda csapataival együtt *Husszain* egri basa vezetése alatt még mindig Jenő alatt álló 10—16 ezer főnyi hadát megtámadja; annivalinkább, mert akkor sem ütközhetnék meg a Jenővár védelme alatt álló török haddal, ha átkelhetne is a Körösön⁵⁾.

Most inkább azon volt, hogy jó szomszédságot tartson a végekben levő basákkal s hogy valamikép közbenjárásuk mellett engesztelje meg a szultánt. November 3., 14., 21. és decz. 4.-én felváltva *Kövér* Gábort és *Lévay* Istvánt küldte Ali jenei basához, ki egy levelével bizalmat tudott kelteni benne s ki, úgy látszik, fel is ajánlotta a portán való szószólását. Pedig tudta, hogy a vezérnél s magánál a szultánnál Rákóczy nevének pusztá említése vesztét okozhatná. Az arany és ezüst tárgyakból álló gazdag ajándékokat elfogadta ugyan, — egyszer azonban a Jenőből hazafele induló *Lévay* István és 3 főből álló kísérete után néhány lovast küldött s a Töz hidja közelében mind a négynek fejét vétette⁶⁾.

Mivel Rákóczytól, kinek kezeiben Váradon kívül csak három magyar vármegye s Kővárvidéke maradt, ezen a tájékon többé nem tartott a török, Jenő és Deszni alól a budai vezér parancsára 1659. január 5.-én *Husszain* egri basa elvonult s most a hajdúságot intette a Barcsaynak való hódolásra⁷⁾. Maga *Ali* jenei basa mindjárt 1659. tavaszán valami palánkot kezdett építtetni a Maros mellett s nagyra lehetett mind azzal, hogy márczius 11.-én Erdély feltolt fejedelme, Barcsay Ákos megköszönte a nagyvezírnek, hogy mellette pár jó szót tett a basánál; mind azzal,

1) *Szalárdy*, 407. — 2) *Szilágyi*, A két Rákóczy, 561. — 3) *P. Szathmáry*, A Kemény-család okmánytára, 128. — 4) *Szalárdy*, 410. 1. okt. 18.-át írja, maga Rákóczy már okt. 16. szól a vár megadásáról (*Szilágyi*, A két Rákóczy, 569.), mely tehát legalább is egy nappal előbb történt. — 5) *Szilágyi*, A két Rákóczy, 569. — 6) *Tört. Tár*, 1892. 101—6. *Szalárdy*, 409—10. — 7) *U.-o.*, 429.

hogy két hét múlva a budai basává kinevezett *Szejdi Ahmetet* egyúttal Jenő őrzésével is megtisztelte a szultán s így a gondjaira bízott vég hely rendkívül való fontosságát maga is elősmerte. — Ápril 4.-én büszkén írta Ali, hogy ő »a hatalmas győzhetetlen császárunknak a Dunán innét levő végházai s hívei gondviselője *Isten kegyelméből* mostan Jenő várában.« Rhédei László, Várad új főkapitánya, kinek jó szomszédságot ígért, 6.-án mégis jónak látta figyelmeztetni a hatalmas urat, hogy »a török vitézeknek is megparancsoltassék, ki ne járjanak, a szegénységet ne rontsák, pusztítsák«¹⁾. Ebben az esztendőben nem is történt nagyobb baj a török részéről. Az oláh parasztnak az a lázadása azonban, melyet a csűrullyai oláh pap Déva vidékén támasztott, Körösbánya és Halmágy, valamint Belényes, Papmező és Miske vidékét szintén forrongásba hozta s így az egyesült Arad-Zaránd-Hunyadvármegyék területét is érintette. A parasztnak megtagadták jobbágyi szolgálataik teljesítését, falvanként zászlót emeltek, hadnagyokat választottak, földesuraikat üldözték, sőt közölök néhányat meg is öltek. Rákóczy híveinek vallották magukat, de reá sem hallgattak s mivel több ezer főre szaporodtak, ebben a zavaros időkben roppant veszedelmet okozhattak volna. Nem jelentek meg idején abban a harcban, melyet Barcsayval és a törökökkel november 22.-én Várhely táján vívott a fejedelem s végre is a törökök szórták szét a rendezetlen parasztnak hadat²⁾.

A váradiakat már 1659. intette *Ali* jenei basa, hogy Barcsay hűségéről át ne térjenek a Rákóczyére, mert Váradal együtt Erdélyt is elvesztik. A hős fejedelem azonban, jenei vesztett csatája után, 1660. június 7. utóbb mégis váradi hívei közt lehelte ki lelkét. Haller Gábornak, kit Jenőbe küldött Barcsay, azt felelte Ali, hogy ha megkapja a porta parancsát, azonnal megindul Várad elfoglalására s a dolog megbeszélése végett Barcsayt is magához hívatta. A parancsot valóban megkapta. A szultán magát Alit nevezte ki szerdár, ezen hadjárat fővezérévé s alája rendelte *Szejdi Ahmed* budai basát is, míg Jenő és Temesvár beglerbégévé *Haszszán* basát tette. Ali basa Temesvár alatt szedte össze hadait s onnan Barcsay fejedelemmel együtt már június közepén visszaérkezett Jenőhöz, a hol ebben az ügyben értekezni kívánt vele³⁾. Jenő volt török parancsnok Ali, Jenő volt magyar parancsnokát, Hallert, 63 fontos vasra veretve hurczolta keresztül Jenőn, mivel az erdélyiek adója nélkül érkezett táborába. Jóra ez sem vezetett. Július 14. *Ali*, *Szejdi* és *Haszszán* már Várad alá érkeztek, 17.-én ostromolni kezdték s aug. 27.-én be is vették Erdély legerősebb várát, melyet a régi Aradnak és Zárándnak is sok jó vitéze védett. Az átadásról szóló szerződés VIII. pontjában kérték Alit, hogy

¹⁾ *Tört. Tár*, 1893., 335. *Törökm. Tört. Eml.* V. 451. *Rhédei Tört.* Maradv. 68—9. — ²⁾ *Szalárdy*, 467—475. — ³⁾ *Rhédei*, id. h. 80. *Törökm. Tört. Eml.* V. 473. *Szalárdy*, 518—520.

»mivel az erdélyi birodalomnak majd nagyobb része Váraddal, Jenővel, Lugossal, Karánsebessel az országtól elszakított s az ország is elpusztult, törekedjék a szegény ország mellett; az adó szállíttassék alább, a szegény ország tovább immár ne bántassék. . . «¹⁾ Jenő, Deszni²⁾, Halmágy váraival Zaránd s azokon kívül Bihar- és Szörényvármegyék is jobbadán ezekben az időkben jutottak török kézre. »Oh, boldog Isten!« — sohaj-

Kücsök Mehmed jenei basa.

tott fel a krónikás³⁾, — örülhetik és kacagva kacaghatják, hiszen, a kik azt régen áhították és felőle azt tartották, jobb volna vadaknak, madaraknak, rókáknak, szarkáknak azt a földet lakni, mintsem arra telepedett evangéliumi valláson levő keresztény magyar népnek azt bírni!«

A felsőmagyarországi urak — Molin Alajos velencei követ jelentése szerént⁴⁾ — csakugyan kijelentették I. Lipót császárnak és királynak,

¹⁾ *Rhédei*, 134. — ²⁾ Dézsa vár falain magyarsága utolsó napjaiból e század elején még olvasható volt ez a két bekarcolás: HF. (Hic fuit) STE. UDVARHELY. V. OG. OA. 1656. és alább: HF. GE. † BIHARI † IHS«. (P. Nagy Arad, V. k., függelék. Kézirat). —

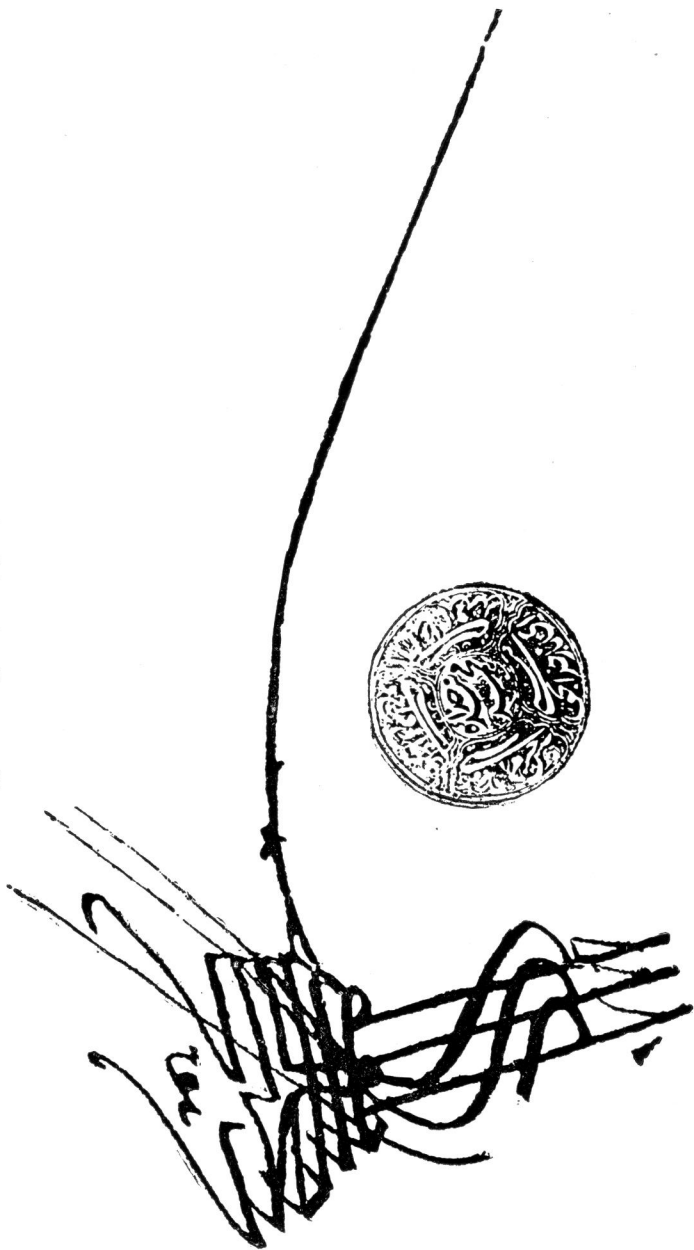
³⁾ *Szalárdy*, 579. — ⁴⁾ *Századok*, 1868. 277.

hogy nem maradhatnak alattvalói, ha Váradot és Jenőt a törökök kezében hagyja. S Barcsaynak, kit mind a két vár elvesztése miatt vádoltak, az év végén le is kellett mondania fejedelemségéről. A helyébe 1661. január elsején megválasztott *Kemény* János ellen azonban rögtön föllépett *Ali* szerdár. Augusztusban már Nyalábvárig nyomult előre s onnan egy levéllel *Hasszán* jenei basát fegyveres kísérettel küldte Huszt alá, hogy fejedelemségre híjja meg Rhédei Ferenczet, Rhédei Lászlót vagy Zólyomy Miklóst. A basa követét azonban megsebesítve kergették ki Husztról, kíséretére pedig — Bánffy Dénes parancsából — ágyúkkal lövöldöztek¹⁾. A szerdár erre feldúlatta a környéket s Erdélybe visszatérvén, szept. 14.-én *Apafy* Mihályt választotta fejedelemmé s néhány ezer törököt rendelvén melléje, utasította a lippai, jenei, gyulai és váradi basákat is, hogy segítségére készen álljanak²⁾. Deczember 30.-án ugyan még *Kücsök* (Kucsuk) *Mehmed* basa, »Tömösvárnak és Jenőnek új főbasája« kérte *Apafy*t, oltalmazza meg a gyulai szandsákságot az erdélyi urak, kivált Tisza István fiainak zaklatásától³⁾; mikor azonban 1662. január 3.-án *Kemény* János harmadszor is bement Erdélybe, hogy fejedelemségét biztosítsa, *Kücsök* a jenei és temesvári hadakkal elleneindult s 2000 lovasával s a havasalföldi haddal Nagy-Szőllős alatt január 23. legyőzte és le is vágatta a fejedelmet⁴⁾. *Mehmed* szultán a »méltóságos fejedelem rendei közül való jenei tekintetes basa« ezen győzelmének örömeire azonnal két császári kaftányt küldött *Apafy*nak⁵⁾; s míg január 4. Drinápolyban a vezér elég részvétlenülül hallgatta *Apafy* követeit, kik azt bizonyígtatták, hogy »Várad, Jenő, Deszni, Papmező, Szent-Jobb, Lugos és Karánsebes minden tartományával török kézbe kerülvén, Erdély nem bír oly adót fizetni, mint idáig«⁶⁾, addig — *Szilvásy* Bálint portai követnek ápril 17.-i tudósítása szerint — *Kücsök* basát utasította a reiszefendi, hogy *Apafy* fejedelemtől függjön s hogy »illendő böcsületét megadja.« Nem-igen adta ugyan meg, a fejedelmet azonban megsegítette. Csakhogy ebben sem volt köszönet; mert Kolozsvárnak *Apafy* részére való sikertelen vívatása után a jenei és a váradi törökökkel egészen a Szamosig hódoltatott s maga alá akarta vetni *Zaránd*nak még megmaradt részét is. Ez a jenei basa, kit *Jókai* oly kedvesen rajzol Erdély aranykorában, Erdélyt voltaképp beglerbégséggé akarta tenni⁷⁾.

Időközben sokat fáradozott a vidék teljes behódoltatásán. *Zaránd*- és *Aradvármegyének* *Körösbányán* 1663. febr. 22.-én összegyűlt nemessége panaszosan jelentette a fejedelemnek, hogy a jenei basa s a váradi és belényesi bégek már ismételve hódolatra intették, sőt meg is rabolták

¹⁾ *Szilágyi*, *Vértanúk*, 57—8. — ²⁾ *Szalárdy*, 627. — ³⁾ *Törökm. Tört. Eml.* VI. 16. — ⁴⁾ *Cserey*, *Magy. Hist.* 8—10. *Szalárdy*, 628. *Bethlen* János, *Epitome rerum in Transsylvania gestarum*, III. 90. — ⁵⁾ *Törökm. Tört. Eml.* VI. 22—3. — ⁶⁾ *U.-o.*, VI. 18. — ⁷⁾ *Kücsök* basának 1662. ápr. 6.-án hódolatra intő leveléről közlöm a tigrát és aláírást a 118. lapon. (Eredetije Dr. *Szádeczky* Lajos gyűjteményében Kolozsvárt.)

Kücsök jenei basa tuğrāja s pecesije.

őket; beküldték a jenei basa újabb felhívását is, azzal a kérelemmel, hogy vagy visszavonassa azt vele, vagy pedig világosítsa fel ez ügyben a szultánt és Ali basát, mivel Zarándvármegyének ez a felső járása akkor sem hódolt, mikor 32 esztendeig egyfolytában török kézen volt Jenő. Egyébiránt behódolással csakugyan a megyeiek egyrésze kecsegtette a basát;

»azonkívül is egynéhány paraszt oláhok mentek eleibe, hízelkedvén, maguknak tisztet keresvén és gratiát, — mindeneket megbeszélettek a basának, mind a nemességet is nevezet szerént, kinek mennyi jószágga vagyon és kik bírják«¹⁾.

1664-ben, ennyi szolgálat jutalmául, *Kücsök* basa már »Váradnak s a Csanád, Lippa és Váradhoz tartozandó minden végházak főgondjaviselő szerdára«, az év végefelé pedig karimaniai beglerbég, majd érsekujvári basa lett²⁾. Politikáját azonban utóda, *Kászim* temesvári vezérbasa és jení mühafiz (a várőrző müsztafizok, jancsárok parancsnoka) is követte. 1664. nyarán megraboltatta a kajántóiakat, fölverette Halmágyot más két faluval s mivel egyéb helyeket is fenyegetett, a fejedelem dragonyosokat s más katonaságot volt kénytelen küldeni a vidék biztosítására³⁾. A törökök azzal akarták eljárásukat igazolni, hogy a Jenő átadása után 1660-ban készült jegyzékben a szultán 40 helységet ígért oda Jenő őrségének, mely most fel is zendült, mivel nem kapta meg a fölsorolt falvakat. A portáról küldött kapudsi bás-aga vizsgálatából azután kiderült, hogy a jegyzék nem is 40, hanem 60 helységről szól⁴⁾. Ezt az új összeírást *Piri* basával voltaképp *Hászim* jeníi basa készítette, ki szabadon bocsátotta ugyan azt az egyetlenegy magyar jobbágyot, kit a hűdséttel nem törődő emingek a török-magyar-határ átlépésével fogságba ejtettek, most azonban követe, *Sában* aga útján ő sürgette legjobban a fejedelmet, hogy szintén szabadon bocsáttassa a törököknek erdélyi kezekbe jutott jobbágyait s hogy valamely emberét küldje Halmágyra, ki a török kádival egyetértve igazítsa meg a határt Erdélyország s a török hódoltság közt. Lovat is küldött ajándékba a basa⁵⁾; az ígért és keresett jó barátságot azonban bajos volt fenntartani. Az év végén a határjárás ügyében Váradfelé küldött török elé Nagyváradig mentek a jeníi és váradi törökök, arra biztatván, hogy *Piri* basa deftere alapján Várad és Jenő környékén az igazinál nagyobb határokat jelöljön ki számukra, vagyis az egész Zarándvármegyét Jenőhöz tartozónak jelentse ki⁶⁾.

Paskó Kristóf, a fejedelem követe, Nándorfejérvárt a nagyvezírt 1665. febr. 11.-én tovább is a régi határok meghagyására kérte; s arra, intené meg a jeneieket s a környék többi végházának török katonáit, hogy semmit se vegyenek el Erdélytől, sőt hogy az erdélyi magyarok régente bírt falvai és helységei is igaz és régi uraiknak adózzanak⁷⁾. Ez mégis csak jobb a törökre nézve is, mint ha »valamely tiszántúli idegeknek« hódolnának⁸⁾. A magyarok 62 falut követeltek vissza, a törökök azonban csak 20 olyat akartak visszaadni, a miket tulajdonkép még nekik

1) *Törökm. Tört. Eml.* 86—7. — 2) *U.-o.* 115., 122., 124—5., 153. — 3) *U.-o.*, 143—4.

— 4) *Fábián*, I. 13—15. — 5) *Törökm. Tört. Eml.* VI, 177—8. — 6) *U.-o.*, VI. 188. —

7) *U.-o.*, 200. — 8) *U.-o.*, 203., 209. *Kemény*, Erdély történetei. (Erdélyi muz.), XIV. 522. Febr. 20. ajánlta a fejedelemnek, hogy Haszán basával tárgyaljon a határ dolgában. *U.-o.*, 644.

maguknak is csak ezután kellett volna meghódítaniok¹⁾. Márcz. 18. Paskó, a követ ezt a határvonalat hozta javaslatba a nagyvezír és Haszán basa előtt: »Debreczen, aranszegi malom, Gyapoly, Félegyház, Vajda-Szent-Imre, a kágyai erdő közepe, a Szent-Miklós felett való erdő közepe, Köbölkút, Poklostelek, Hagymádfalva, azon elő a bércezen Tatáros vize felől, mely visz Szárszegre s a szentjobbi jószágra foly alá, — onnan a Réz-erdejének tetejére, mely havas — éppen Erdélyre — Feketető felé szakad és Kalota-havasára a Körös útján be Feketető, — a hegyeken onnan keresztül ki Jenő felé; petrejéni jószág, a vaskohi hegyek tetei Deszni felől való hegyeken, — onnan Zarándvármegye hegyeinek teteire, melyek a török birodalomtól elszakasztják,« vagyis azok a hegyek, melyek a török felől Csungányon is túl vannak s a Marosra Illyén alúl szakadnak²⁾. — A jenei basa azonban még azon a nyáron egyszerre 47 falut és 2 kis mezővárost követelt Zarándvármegyéből s így mintegy 45 kilométerre akart előnyomúlni a fejedelem székvárosához. Paskót, ki e miatt aug. 24.-én kihallgatásra jelentkezett, el sem fogadta a nagyvezír; s pár nap múlva a tihaja is csak úgy akart kihallgatást eszközölni számára, ha egy órát ajándékoz neki. A kihallgatáson azután szépen megmagyarázta a nagyvezír, hogy a Körösvidék 49 helységét nem erőszakkal veszi el a jenei basa, mert ezeket a fejedelem követe engedte oda; s nem is ügyelt Paskónak arra a megjegyzésére, hogy ilyesmit maga a fejedelem sem ígérhet³⁾.

Ha ennyi bajjal járt a még nem is bírt helységekről való lemondás sürgetése, elképzelhetni, hogy a valóban török kézben levő helyek visszakövetelése már csak álmodozás-számba mehetett. 1665. márczius 16.-án I. Lipóttól mégis azt kérte az erdélyi országgyűlés, járjon közbe a szultánnál, hogy visszaadja a Várad megvétele után behódolt helyeket, egyebek közt »Arad-, Szörény-, Békés- és Zarándvármegyéknek eddig tőlünk bíratott részeit, melyeket annakelőtte is bírtanak atyáink, midőn Jenő török kézen volt.« De belenyugodott volna abba is, hogy 80,000 tallérnál lejjebb szállítsa adójukat a szultán, mivel Jenő időközben szintén hatalmába esett⁴⁾.

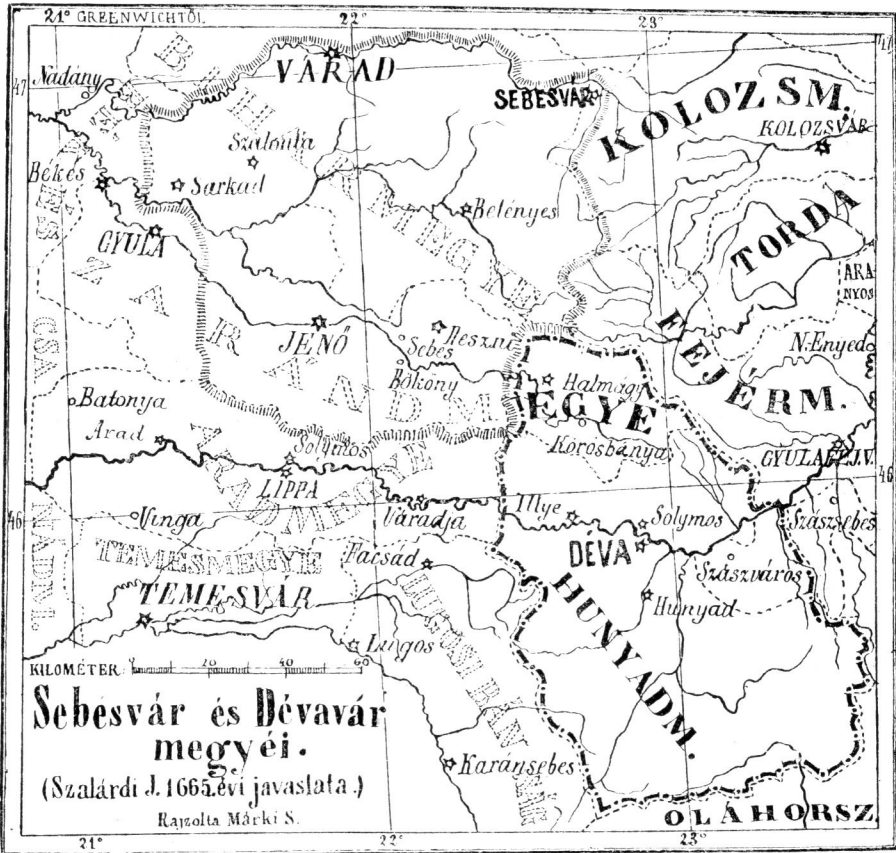
Úgy látszott, csakugyan nem lehet már fenntartani az Araddal egyesült Zarándvármegyét, hanem hogy Bihar egy részével együtt Kolozs- és Hunyadvármegyébe kell azt beolvasztani. November 8.-án a történetíró *Szalárdy* János arra ösztönözte Apafy fejedelmet⁵⁾, hogy addig is, míg főispáni tekintélyű kapitányokat nevezhetne ki, állítson altisztet pl. *Sebesvárába* (Kolozsmegyébe), a ki a Sebes-Köröstől délre eső részt a Szalontán alúl való hódoltsággal, az Erdőhátal, Belényes és Bélividékével és Zarándmegye alsó járásával »a haza törvényeinek kiszolgáltatása színével

¹⁾ *Kemény*, 534 s *Törökm. Tört. Eml.* 230. — ²⁾ *U.-o.* VI. 217. — ³⁾ *U.-o.* 252., 257—9. *Kemény*, XIV., 613—6. — ⁴⁾ *Békésm. tört. társ. évk.* XII. 134. — ⁵⁾ *Törökm. Tört. Eml.* VI. 277. *Kemény*, XIV. 509—10.

is» Erdélyországhoz hódoltatni ügyekeztek; míg Zarándvármegye felső-járását Dévához lehetne csatolni. »Így — mondta — az ország contributionjának beszerzésében is jobb reménység lehetne s az a nagy darab föld is jobban megmaradhatna az országhoz való hűségben.«

A Halmagy vidékén levő falvak deftere ügyében 1666-ban a szultán s a fejedelem emberei újabb határjárást eszközöltek. A fejedelem meg volt

Sebesvár és Dévavár megyéi.

győződve, hogy azokat a helységeket, melyek nincsenek beírva a defterbe, nem háborgatják ezentúl a jeneiek, a többinek pedig megengedik a két-felé való adózást, de úgy, hogy a török-magyar földesurak mellett ők se pusztúljanak el. Érje be mindenik rész kevesebbel: mert — úgymond — »jobb, hogy mindegyik vegye kevés és kevés hasznát, mintsem elpusztúljanak, rókák s farkasok lakják a falukat«¹⁾. A jenei basa különben nagyon is goromba levelet írt e falvak dolgában a fejedelemhez. »Kegyelmed

¹⁾ Gr. Kemény, Erdély tört. ered. levelekben, XIV. kötet. (Erdélyi muzeum). *Török. Tört. Eml.* VI. 322—3.

emberei — válaszolt Apafy — hozának egy levelet kezünkbe, melyet hogy kegyelmed olyan szókkal íratott volna, el nem hihetjük; mert hatalmas császáruk fényes portájáról is kegyelmed jó híre s neve bőven jött fülünkbe, hogy kegyelmed méltóságos, emberséges, vitéz úr-ember. Ehhez képest mindenkor mi is jóakarónknak s barátunknak tartottuk s tartjuk még ma is; de a mely magyar deák a levelet írta, ökrök között tanúlt, rossz, embertelen ember. Hogyha a mi deákunk olyan méltóságos embernek, mint kegyelmed, olyan embertelen levelet írna, akasztófával ajándékoznók meg érette: igen méltán cselekszi kegyelmed is, ha egy darab zsinórt küld a nyakára; mert emberséges emberek, kiváltképen nagyrendek, tartoznak egymást megbecsülni mind írásukban s mind szavukban«¹⁾.

A jenei basa ezentúl talán jobban megválogatta szavait, de nem az eszközeit. 1666. okt. 24. *Alsó* János portai követ arról értesítette a fejedelmet, hogy a kajmekám kapudsi basát küldött a hódoltató leveleket írogató s a szegénységet erősen sarczolgató váradi és jenei basák dolgának megvizsgálására. A császártól küldött defteren változtatni — a kapudsi útasítása szerint — nem lehet s a fejedelmet csak azzal bíztathatta követe, hogy ha csakugyan olyan illetlenségeket követett el a két basa, mindakettő fejével fog lakolni²⁾. A fejedelem a maga részéről *Szilvássy* Bálintot rendelte a kapudsi mellé³⁾, a ki a jenei őrség számára csakugyan lefoglalt 49 helységet és pedig valamenynyit egy tagban s nem válogatva, a hogy a jeneiek kívánták⁴⁾. Ekként a határt is megjelölte a hódoltság s Erdély közt, a jenei és lippai katonákat azonban nem nyugtatta meg. Őszre kelve a Körösvidékét Jenőben fenyegette a két basa vezetése alatt összegyűlt had, s kíméletlenül hódoltatott. A lippai alajbég szubasája két faluból marhákat s embereket hajtott el, a lippai basa készen állott, a temesvári pedig, ki egyúttal Jenő basája is volt, a végekből annyi törököt rendelt Jenőbe, hogy nov. 18.-án *Kapy* György már a nemesség fegyverre-keelésének megparancsolását sürgette⁵⁾. 1667. január 10.-én arról értesítette ugyan a fejedelmet *Kücsök Mehmed* basa, hogy Érsekújvárról ismét Temesvárra tette át a szultán⁶⁾ s fennmaradt leveleiben⁷⁾ büszkén nevezgette magát »a hatalmas és győzhetetlen török császár Dunán innen levő hadai főgondviselőjének, Tömösvára és Boros-Jenő helytartójának és parancsolójának«, — hozzáküldött követe, *Csermenyi* Mihály azonban vele sem sokra mehetett, a szultán pedig éppen ekkor újabban is meghagyta Apafynak, hogy a defterbe bejegyzett falvakat a katonáknak mind kiadja. Pedig 40 helyett ott 62 volt felsorolva⁸⁾ Mivel Apafy hiában szólalt föl a magyar földesurak érdekében, ezek önmaguk akartak segíteni magukon. 1667. szept. 7.-én pl. *Veér* Mihály Kállóból

¹⁾ *Törökm. Tört. Eml.* VI. 323. — ²⁾ *U.-o.* 324. — ³⁾ *U.-o.* 328. — ⁴⁾ *Fábián*, I. 13. — ⁵⁾ *Törökm. Tört. Eml.* VI. 327—8. — ⁶⁾ *U.-o.* 331. — ⁷⁾ *U.-o.* 331., 334—9., 342—5. — ⁸⁾ *Tört. Adattár*, II. 165—6.

kérte a gyulai bég-zádét, juttassa el Arad- és Zarándmegyékben levő jobbágysághoz írt leveleit, mert ő-ugyan »a szegénységet örömezt nem rontaná, de ha fel nem adózik, bizony, kénytelen vele«¹⁾.

Apafy ezentúl is fel-felszólalt ugyan a hódoltság érdekében, de inkább a földesurak, mint a nép óhajtásait tartotta szemelőtt. 1668. nov. 20. Bánffy Dénes útján azt kérte a váradi basától, engedné meg, hogy a bihar-, békés- és zarándmegyei falvak a fejedelemnek s magyar földesuraiknak szintén hódoljanak, a vonakodókat pedig kényszerítse is, hogy adójukat magyar uruknak hozzák s az uraknak engedjen szabad járás-keletést a jószágaikra való menetelben s az adószedésben. »Mi haszna — szólt — ő nagyságuknak és a török uraknak, iszphahiáknak abban, ha a magyarországiak bitangolják, húzzák, vonják őket; hiszen jobb volna, ha hatalmas császáruk hívei, mi bírnók, mintsem ellenségei, kik miatt most is pusztúl a szegénység mindennap«²⁾.

»A szent békességnek nem kicsiny sérelmével« valóban nem-egyszer rontottak a királyságban lakó nemesek, katonák és hajdúk a gyakran háromfelé — töröknek, erdélyinek és magyarnak — adózó hódolt falvakra. Így 1669. október végén az ónodi katonák *Pethő* Zsigmond »lator és békességet rontó szolgálóival együtt« fölverték Nadabot s elhajtották a szegény nép marháit. A jenei törökök rájuk akadván, megtámadták őket; az ónodiak azonban más kóbor katonák segítségével 54-et vágtak le közülük³⁾.

1670. január 9.-én a végbeli törökök Halmágyra rontván, onnan és *Lésza* faluból 30-nál több *gyermeket raboltak*, Halmágyon 3 embert levágtak, sok marhát elhajtottak s fenyegetőztek, hogy a mely 70 faluról állítólag levelök van a szultántól, azok 2—3 hét alatt hódoljanak, különben Dupa-Piatráig rabolnak; *Zólyomi Miklósnak* fejedelmül behozásával is ijesztgették őket. Szemtanú erre a *halmágyi vásárra* ment *Dévai Eötvös Ferencz* is, kit szintén kiraboltak s majdnem meztelenül és betegesen hagyták ott. — E dologra az adott okot, hogy egy Szigeten lakó *Rácz István* nevű jenei nemes ember jövén a halmágyi nemes *Rácz István*hoz, egymással megalkudtak s halmágyi kis *Rácz István* azt hirlelvén, hogy a fejedelem megengedte török kézben levő jószágainak behódoltatását, néhányad magával török földre ütött, néhány marhát elhajtott, azon szigeti névrokonával megosztozott, mire az haza is tért, a török pedig így állt bosszút. — Január 9. tehát *Hunyadmegye* tisztei és több általános körjáratra kibocsátott személyei kéri a fejedelmet, küldjön védelmökre a Körösbe őrséget, mert ha most 400-ad magával ily akadálytalanul járt a török, jövőre még többet mer. Nem tudják, hová valók a török rablók. *Lészán*, hol *Rácz István* földesúr, a törökök egy házban az összeszorúlt jobbágyokra gyűjtötták a födelet, *Rácz* maga is csak szőrén szaladhatott el. »Szavok járása is, a *kik magyarul iudianak*, az volt a gyermekek után sírányozó

¹⁾ *Törökm. Tört. Eml.* 387—8. — ²⁾ *U.-o.* VI. 433—4. — ³⁾ *Századok*, 1872., 701.

asszonyi állatokhoz, hogy *kérjék Rácz Istvántól gyermeköket, marhájokat*¹⁾. Apafy mindjárt január 13.-án pánaszt emelt e miatt a nagyvezírnél²⁾, kinél ezt 21.-én szóval is ismételte *Rosnyay* Dávid portai követ. Már január 8.-án kifejtette *Ibrahim* basa előtt, hogy a váradi és jenei basák a rendes adón túl is sarczolják a szegénységet; »minekelőtte — szólt — nyavalyások egyik adósságból még ki sem feselnének, addig kétrendbeli adót is vetnek rájuk, mely miatt már sok faluk pusztán maradtak.« Majd azt a vádat czáfolgatta, mintha a fejedelem tömlöczöztetné, vágatná a törököket. A fejedelemnek van ugyan öt faluja Jenő körül s kérte is már a fővezért, hogy ezeket évenként valami szolgálatra szoríthassa, de nem szorította, mert nem kapott rá fölhatalmazást. Ha pedig így tett saját ősi falvaival, még kevésbbé tehetett máskép egyéb nemesek falvainak kedvéért. A jeneiek, váradiak panaszát tehát csak arra tartotta jónak, hogy Zólyomy útját egyengessék a fejedelemségre³⁾.

Kücsök temesvári és jenei basa azonnal megbüntette mindazokat a törököket, kik a halmágyi rablásban résztvettek, sőt védőlevelet is adott ki a halmágyvidéki falvak részére; egyúttal azonban kijelentette, hogy Halmágy és a hozzátartozó 49 falu a szultán rendelete értelmében ezentúl a hódoltsághoz tartozik s hogy be is kell hódolniok a temesvári és jenei törökökhöz⁴⁾. E miatt a törökök jövetelének, rablásának híre minduntalan fölmerülvén Zarándvármegyében, a nemeseknek újra meg újra fegyvert kellett ragadniok. Végre nem győzván a sok szolgálatot, február 15.-én a VII. t.-cz.-ben elrendelte az országgyűlés, hogy »ezen dologban az odavaló jószágot extraneus possessorok is tartsák a jenei edictumokban írt modalitáshoz ebben magokat⁵⁾. Természetes, hogy efféle fölkelésekben néha a törökök húzták a rövidebbet. *Kücsök* basa maga is kérte Apafyt, tiltaná el *Bethlen* Domokost és a *Tisza*-fiúkat a gyulai vár jószágainak pusztításától⁶⁾, ápril 20. pedig a lippai agák arra kérték a fejedelmet, adatná vissza a szomszéduktól, *Kászon* bölügbasitól elvett pénzt és lovakat⁷⁾. A mellett tavasszal a jeneiek is egyenesen a portára akartak küldeni egy követséget, hogy Halmagyot a Körössel együtt maguknak

¹⁾ Erdélyi muzeum, gr. *Kemény*, Erdély tört. ered. lev. XVI. *Törökm. Tört. Eml.* VII. 469—470. — ²⁾ Levele *Erdélyi Orsz. Eml.* XV. 89. — ³⁾ *Történelmi Tár*, 1882., 334—8. l. s *Törökm. Tört. Eml.* VI. 475—6. — ⁴⁾ *U.-o.* IX. 347—8. A jenei beglerbéghez és a jenei kádiához érkezett levél szerint a »*Jenő vármegyében* Deszni mellett való *Halmágy* faluhoz való 49 faluk: a hatalmas vezér Kupruli Memhet passának azelőtt is adóztanak Varpos nevű helyen 9 falu, melyek mindenestül 49 falut tesznek: annakokáért 71 esztendőben *Jenő vármegyében* levő várak és palánkok kárára levő nyolcz [faluért] 70,000 pénz adatott, levelemmel hozák és magok szükségére és másoktól senkitől el nem vétetett tölők adatott felellünk szükségekre, az ő megtartásokért pecsétes levelet adtunk vala.« A *dévai bírák* és mások e 49 falunál többnek ne parancsoljanak. (*U.-o.* IX. 348—9.) — ⁵⁾ *Erdélyi Orsz. Eml.* XV. 114. — ⁶⁾ *Tört. Tár* (1863.), XII. 255. *Delejtől*, 1859., 17. sz. — ⁷⁾ *Törökm. Tört. Eml.* VI. 482.

biztosítsák. Váltig bizonyítgatta György deák a Jenőbe ellátogató kapudsinak, Boér Zsigmond kapitihá pedig magán a portán, hogy Halmágy Erdélyben, a hegyeken belül van és »halál gyanánt esnék meg nehezebben, hogy most szakasztanak el egy részét az országnak«¹⁾. Egyébiránt a portára május 25. visszaérkezett kapudsi is azt jelentette a nagyvezírnek, hogy a vidék bizonyossága szerint Erdély felől csakugyan Magyar-Acsova a határ²⁾). A fejedelem éppen aznap utasította követét, Baló Lászlót³⁾, hogy »noha keserves dolog arra lépni, hogy az ember saját ősjószágából kivegye kezét«, mivel azonban Lippa, Jenő és Belényes vidékén a töröktől való félelem miatt csakugyan nem lehet földesúri jogokat gyakorolni, — ha egyébként illő módon el lehet igazítani a határokat az ország egyéb részeiben, ezeknek az ügyét most ugyan ne bolygassa s hallgasson róluk, hanem azért semmit se ígérjen oda a töröknek. A nagyvezír azonban igen kemény izenetet küldött a 49 falu dolgában. Apafy szept. 25. már azzal is beérte volna, hogy ha nem ragaszkodnak a Szolnokból előkeresett régi defterhez; legalább érjék be az ott följegyzett 49 faluval s ne akarjanak száznál is többet elfoglalni Erdélytől. »Ha ez így lesz — tette hozzá, — soha hatalmas császáruk adaja ki nem telik. Erdély nem másé, hanem hatalmas császáruké. Nem méltó, hogy egynéhány szpáhi a maga hasznát keresvén, hatalmas császáruk adaja fogyatkozzék meg.« Azt a 49 falut pedig egy tagban vegyék ki, mert ha a hódolt falvak a hódolatlanok közt elszórva fekszenek, örökös veszedelés lesz belőle⁴⁾.

Mivel 1671. elején a követek azzal tértek vissza, hogy a jeneieknek Zarándban behódolt 49 falut a császár, egyszer már a jeneieknek adván, vissza nem adhatja, ellenben a jeneieknek azonfelül is Dupa-Piatráig és a Kaján-torokig fölírt falvaira nézve nem határozott, február 11.-én Apafy márcz. 9.-re Fogarasba országgyűlést hirdetett⁵⁾. Márcz. 12. ez országgyűlés a császár kapudsi basájához írt levelében »nem kicsiny szomorúsággal és szívének keserűségével érté meg«, hogy bár kicsinytől nagyig igen hívei voltak a szultánnak, adajukat megadták, mégis kisebbitni akarják a jeneiek határukat, melyből adajuk idáig kitelt. Mivel országuk igaz határa ez, igazságuk megjelentésére követet küldnek a szultánhoz és a fővezérhez. Kérik, intse meg a *jenei* basát, hogy addig, míg ez ügyben nem hallgatja ki őket a szultán, vitézeivel ne engedje háborgatni a szegénységet, »szemök előtt viselvén, hogy hatalmas császáré az ország, s hogy ő hatalmasságáé lenne a kára is.« Ugyaneznap megkérték a *tekintetes nagyságos jenei basát* is, »parancsolja meg a jenei vitézeknek, hogy legyenek csendességben, kárakra a szegény embereknek ne igyekezzenek, a míg a fényes porta a mi alázatos könyörgésünket is meghallván, a dol-

¹⁾ Erdélyi Orsz. Eml. XV. 121. — ²⁾ U.-o., 126. — ³⁾ Török. Tört. Eml. VI. 490. — ⁴⁾ U.-o. 498—9. — ⁵⁾ U.-o., VII. 7—9. Erdélyi Orsz. Eml. XV. 186—8. Szilágyi, Vértanúk, 464—5.

got igazításba veszi¹⁾. Máj. 23. Drinápolyból tudatta az e végből kiküldött Daczó János, hogy idáig még csak nem is fogadták; nagyon tiszteletlenül bánnak vele s a mint hallotta, azt mondta volna a császár, »*majd megmutatja Erdélynek, úgy cselekszik vele, ő az ura, ha még nem ismerik*«. Mikor végre fogadta, *hazug pogányoknak* nevezte s kiüzte a követeket.

Máj. 22. mégis azt izentette, tudakozzák meg, át akarja-e engedni az országot s a fejedelem ama falvakat a jenei basának vagy sem; »ha nem engedelmeskedik nagyságod s az ország, meg is látják, hogy *a császárnak kengyelben a lábai* s fényes hadai mind fegyverben készen; bizonyosak legyenek benne, hogy egészen Erdélyre fordíttatnak s végsőképen elrontatja az országot.« Fejedelmül Zólyomyt emlegetik, ki azon falvaknál többet is adna. A követség egyik tagja, *Türi László*, ily körülmények közt engedékenységre készítette a fejedelmet, hogy kisebb kár árán meneküljön nagyobbtól²⁾.

Úgy is lett. Július végén a nagyvezír legalább annyiban teljesítette a fejedelem kívánságát, hogy a 49 falut a Halmágy vize két oldalán, egy sorjában kívánta elvételni³⁾, temesvári és jenei basává pedig *Haszánt* nevezettette ki. Alig ment Jenőre Haszán, azonnal utasította a jeneieket, kik Déva vidékéről november elején még 3 embert hurczoltak el, hogy szigorúan alkalmazkodjanak a békeszerződésekhez és az egyezkedésekhez; november 13.-án pedig biztosította a fejedelmet, hogy minden bizonynyal elejét veszi a jenői, valamint más részről származható rakoncátlanokdásoknak s egyéb bünteteket sem hagy megtorlás nélkül⁴⁾. A fejedelem nem vette készpénzül a sok szép biztatást, hanem a nov. 25. tartott országgyűlés XXVII. törvényczikke értelmében a Hunyad és Kolozs várában levő őrséggel erősítette meg a Körösre ügyelő katonaságot⁵⁾. Így azután nagyobb nyugalommal szemlélhette, 1672. febr. 26—29.-e közt a kapudsi basa, Ali bég s a váradi és a jenei kádik az ő küldötteivel együtt hogyan járják be a határokat, melyekre nézve csakugyan úgy állapodtak meg, hogy a jenei vitézek a Halmágy vize két partján egy darabban kapták meg a 49 falut⁶⁾. »Erdélyország hatalmas királya«, a hogy őt nem sokkal azután *Ali* lippai miriliva (bég) nevezte⁷⁾, 1678. aug. 27. panaszt emelt ugyan, hogy a váradi törökök Jenőfelé bontogatják a közösen megállapított határdombokat⁸⁾, nagyobb határvillongásokról azonban ezentúl nem szólnak emlékeink.

A legutolsó határrendezés különben földönfutókká tette az aradarándi és bihari nemesek nagy részét. A fejedelem 1675. május 2. kijelentette, hogy nem teljesítheti a törökök kívánságát, nem telepítheti le

¹⁾ *Törökm. Tört. Eml.* VII., 7—17. — ²⁾ *U.-o.*, 40—45. *Kemény* ered. levelei közt, XVII. kötet. — ³⁾ *Törökm. Tört. Eml.* VII., 52—3., 55—7. — ⁴⁾ *U.-o.* 85—7. — ⁵⁾ *Erdélyi Orsz. Eml.* XV., 254. — ⁶⁾ *Törökm. Tört. Eml.* VII., 103—4. — ⁷⁾ *U.-o.* 153. — ⁸⁾ *U.-o.* VIII., 66.

Erdélyben a bujdosó magyarokat. »Erdély — úgymond¹⁾ — szűk és kicsiny ország; azonkívül is Várad, Jenő, Lugos, Karánsebes, Deszni, Papmező, Zsáka, Szalonta, Belényes és több helyekből s azokból kibujdosott rendeknek kellene, ha volnának olyan puszta helyek, melyeket velök megszállatnánk.« Azonban nem lett hűtelen szülőföldéhez minden aradi. A lippai »saczcsozsgbeli« ménesi és az aradi saczcsozsgbeli mikelakai »kevés számú magyarok a hatalmas nemzet jármában való megakaszzkodott és szűkült állapotjuk« mellett is együtt maradtak. Jenő eleste óta templomuk sem volt ugyan, most azonban 1678. szept. 13.-án évenként 100—100 darab kőst rendelt segítségül a fejedelem, hogy annál könnyebben eltarthassák a reform. prédikátort és tanítót²⁾. Török védelem alatt is együtt lehetett volna tehát tartani a magyarságot s nem is züllött az el egészen a fejedelmek korában, mert ezek mindig felszólaltak érdekében s kíméletre intették, kérték a török urakat. 1678. okt. 6.-án pl. felhívta Apafy a jenei basát, büntesse meg *Hajlász* halmágyi eminget, ki fölpenzel egyes tolvajokat, hogy Erdélyből marhát lopjanak neki; Diósy Gáspárnak pénzen sem adta vissza a tőle ellopott négy ökröt, Zarándvármegyének e miatt felszólaló tisztjeit pedig válaszra sem méltatta³⁾. S mikor 1682. május 5. Ahmed, »a nagy khán agája« azt jelentette a fejedelemnek, hogy a tatár khán a nagyvezér parancsából Brassón, Jenőn és Szolnokon keresztül kénytelen Budára vonulni, egyúttal hozzátette, hogy a szegénységnek nem lesz kára ebben az útban⁴⁾.

Annál több kára lett a következő évben megindult hadjáratban, mely Aradot és Zarándot »megszabadította« ugyan a töröktől, sőt az erdélyi uralomtól is, egyúttal azonban politikai tekintetben nagy időre gazdátlan területté tette a Maros-Körös közét.

¹⁾ *Törökm. Tört. Eml.* VII. 337. — ²⁾ Gyulafejérv. kápt. lt. 1679. aug. 1.-én kelt másolat. Nro 88. Közölte *Fábián*, I. 161—2. Magy. Prot. Egyh. és Isk. Figyelmező, 1877., 92—3. és *Rács* K., Zaránd, 138—140. l. — ³⁾ *Törökm. Tört. Eml.* VII. 73—4. — ⁴⁾ *U.-o.* VIII., 233.